

سلطان عبدالحميد ثاني

Ketabton.com

ژباړه او څېړنه:

زاهد خليلي

د کتاب نوم: سلطان عبدالحميد ثاني

ژباړه او څېړنه: زاهد خليلي

ايمپل ادرس: zahidkhalili@yahoo.com

کال: ۲۰۱۴ / جون

فهرست

4	عثماني خلافت ته يوه لنډه کتنه
8	د سلطان عبدالحميد شخصيت
11	واک ته رسيدل يې
13	اساسي قانون
15	مدحت پاشا، فکر او کړنې يې
17	د ترکيې او روسيې اړيکې او جگړه
21	د سان سټيفانو او برلين تړونونه
24	د انگلستان سره اړيکې
25	د فلسطين په اړه يې پاليسي
27	پان اسلاميزم
31	له واکه گوښه کول او پاتې ژوند يې
33	خوان ترکان
37	اخيستليکونه:

عثماني خلافت ته يوه لنډه کتنه

عثماني خلافت په نړۍ کې د مسلمانانو د تېرو شويو خلافتونو څخه وروستی خلافت دی، چې په اوسنۍ ترکيه کې رامنځته او همدلته له منځه يوړل شو. ۳۴ عثماني واکمن د ۱۲۹۹ ز کال څخه تر د ۱۹۰۹ ز کال پورې واکمن وه.

د عثمانيانو بنسټ ايښودونکی عثمان د ارطغرل زوی دی، چې د پلار د مرگ څخه وروسته په ۱۲۸۸ ز کال کې واک ته ورسېد.

تاريخ ترکيه کې داسې ليکي:

د ارطغرل د وفات (۱۲۸۸ ز) نه وروسته د هغه مشر زوی عثمان د هغه ځای ناستی شو. په ۱۲۸۸ ز کال کې د سلجوقي سلطان د يوه فرمان له مخې عثمان د سرحدي حاکم په توگه وټاکل شو. (۹: ۱۳)

د عثمان په لاس عثماني ډلې د بېزنطي دولت د امکاناتو او وسايلو په مټ له قبيلوي اسلوبه دولتي اسلوب ته واوښتې، په عثمان پسې يې زوی اور خان (۱۳۲۷ ز) کال پر تخت کېناست، ورپسې لومړنی مراد، بيا يې زوی بايزيد، ورپسې محمد بن بايزيد، بيا دوهم مراد بن بايزيد او ورپسې محمد الثاني د قدرت واگې په لاس کې ونيوې، دغه محمد الثاني په تاريخ کې د محمد الفاتح په نوم شهرت لري، چې په ۱۴۵۱ ز کال کې واک ته ورسېد، په ۱۴۵۳ ز کال يې قسطنطينيه فتح کړه، بېزنطي امپراتور (يوولسم قسطنطين) يې وواژه او په دې توگه يې بېزنطي امپراتوري په بشپړه توگه له پښو وغورځوله. (۱۲: ۱۲۱)

قسطنطينيه د اسيا د نيولو دروازه وه، روميانو څو ځله د همدې لارې د اسيا د نيولو لپاره حملې کړې وې. د قسطنطينيې د نيولو لپاره د صحابه کرامو له وخته

کوبنبنونه شوي وه. د فاتح له حملې څخه مخکې نږدې يوولس ځلي مسلمانو مشرانو حملې کړې وې؛ خو يوه هم نه وه بريالۍ شوې. فاتح د ۱۴۵۳ ز کال د می په مياشت کې حمله وکړه او دغه سيمه يې ونيوله او پلازمېنه يې د اناتوليې نه استنبول ته وليږدوله.

د فاتح څخه وروسته په عثمانيانو کې بل مهم شخص سلطان سليم دی. ده وکولای شول، چې د عثمانيانو امپراتوري لا پراخه کړي، د فارس ځيني سيمي، مصر، شام او حجاز په بشپړ ډول ونيسي او د خلافت اعلان وکړي.

د تاريخ ترکيې ليکوالان ليکي:

کله، چې سلطان سليم د خلافت اعلان وکړ؛ نو د اسلامي نړۍ په يوه ځای کې هم د مخالفت غږ وانه ورېدل شو. (۹:۱۱۴)

د سلطان سليم د وفات (۱۵۲۰ز) نه وروسته يې زوی سليمان اعظم، چې په سليمان القانوني مشهور دی، واک ته ورسېد. ده عثماني امپراتوري ډېره پراخه کړه. اروپايي هېوادونه بلغاریه، هنګري او وینس يې ونيول.

ځيني مؤرخين د سليمان القانوني له دورې سره د عثماني خلافت د زوال خبرې پيلوي؛ ځکه له ده وروسته د حکومت کولو طرز بدل شو، واکمن په عيش او عشرت بوخت شول، ځيني واکمن د کم عمر په درلودلو سره د خليفه کېدو وړ نه ول، فوځ به زياتره وخت بغاوتونه کول او واکمن به يې وژل.

سليمان په خپلې واکمنۍ کې عثماني سلطنت خپل عروج ته ورسوه، د هغه وروسته د خلافت زوال شروع شو. د څو کلونو پورې د زوال نښې نه ليدل کېدې؛ خو داخلي ستونزې د سليمان القانوني په وخت کې پېداشوې. يوه ترکي مؤرخ قوطچي د سلطنت د زوال د پېل په اړه څو مادې ذکر کړي، چې درې مهمې يې دلته ليکم.

سلطان عبدالحميد ثاني

۱- په لومړيو كې به سلطان د ديوان په هر مجلس كې د خپلو وزيرانو سره موجود وه او د هغوی سره به يې مشوره كوله؛ خو سليمان القانوني دغه رواج پای ته ورسوه.

۲- سلطان سليمان داسې كسان په لوړو څوكيو وټاكل، چې د لوړو څوكيو اهل نه ول.

۳- د سلطنت د وزيرانو پر ځای د حرم د بنځو او نورو هغو خلكو څخه چې د سلطنت پورې يې هېڅ اړيکه نه درلوده، مشورې اخيستل يې پيل كړل. (۹: ۱۴۲)

د سلطان سليمان القانوني وروسته په نږدې عثمانيانو كې داسې كوم شخص نه دی تېر شوی، چې هغه دې د سترو كارنامو لرونکی وي او عثماني سلطنت ته يې كوم ستر خدمت كړی وي، بس د وروستيو په واكمنيو عثمانيانو خپلې زياتره سيمې له لاسه وركړې، په يونان، سربيا، ولاچيه او نورو سيمو كې بغاوتونه وشول او پای دغو سيمو ازادې واخيسته. عثمانيانو د روسيې او فرانسې سره ځينې جگړې وكړې او تړونونه يې هم لاسليك كړل.

د سلطان سليمان القانوني ډېر وروسته د دويم سلطان محمود (۱۸۰۸-۱۸۳۹ز) په وخت كې محمد علي پاشا رامنځته شو، دی د مصر والي وه او د عثمانيانو په اشاره يې په نجد كې د وهابي تحريك د پلويانو سره جگړې وكړې او هغوی يې له منځه يوړل.

ډاکټر علي محمد محمد صلابي د پاشا په اړه ليکي:

هغه د خپل مکر و فريب او بنه ذهانت په وجه د مصري علماوو اعتماد تر لاسه کړ، په ډېر خباثت، مکر او چاپلوسی يې په مصر كې خپل سيال (واکمن) لرې کړ او په ۱۸۰۵ ز کال كې د مصر د والي په توگه وټاكل شو. ډاکټر صلابي مخکې ليکي، چې د ماسوني ډلې او محمد علي پاشا تر منځ اړيکې موجودې وې. (۸: ۳۹۴-۹۶)

سلطان عبدالحميد ثاني

د لومړي سلطان عبدالحميد په واکمنۍ (۱۸۳۹-۱۸۶۱ز) کې د تنظيمات په نوم يوه نوي دوره شروع کيږي. هغه دوه فرمانونه د قانون په شکل وړاندې کړل.

په ۱۸۵۴ او ۱۸۵۶ ز کلونو کې دوه فرمانونه جاري شول، د دې فرمانونو په خپرېدو سره د تنظيماتو په نوم نوي دوره پېل شوه، دا يوه اصطلاح ده، يانې هېوادنۍ چارې په غربي ډول مخکې وړل، د دې فرمانونو په جاري کولو سره په اسلامي شريعت باندې د عمل کولو سلسله ودرېده او په هېواد کې د قانون او نورو ادارو د رامنځته کېدو يوه نوي لړۍ پېل شوه. (۸: ۴۲۸)

د همدې لومړي سلطان عبدالحميد د واکمنۍ پر مهال د کریميا جگړه رامنځته شوه، چې روسيه يو خوا او ترکيه بلخوا وه. وروسته متحدو فوځونو (انگلستان او فرانسې) هم د روسيې پر ضد د جگړې اعلان وکړ، د دې اعلان وجه د سائنيوپ عام وژنه وه، چې د روسيې لخوا وشوه.

پروفيسر انصارالحسن ليکي:

د ۱۸۵۴ ز کال په سپتمبر کې متحد فوځونه (انگلستان او فرانسه) د کریميا جزيرې ته ورسېدل، دلته د تېرو شپږو مياشتو څخه د ترکي او روسي فوځ تر منځ جگړه روانه وه، د دواړو خواوو تر منځ ستره جگړه د سپتمبر په ۳۰ د ايلما د سيند سره نږدې وشوه، چې روسي فوځ په کې ماته وخوړه. (۴: ۳۹۷-۹۸)

په ۱۸۶۱ ز کال کې د لومړي سلطان عبدالحميد وروسته د هغه ورور عبدالعزيز خليفه شو.

سلطان عبدالعزيز د اروپا دوره وکړه، هغه دا احساس کړه، چې د اروپا ټول قوتونه د عثماني دولت پر ضد متحد دي او هر وخت د دوی پر ضد توطيې جوړوي، هغه کوبنبن وکړ، چې د اروپا او روس تر منځ د شته اختلافاتو څخه گټه واخلي. د دې موخې لپاره يې روسي سفير ته څو ځله استنبول ته د راتگ دعوت ورکړ. اروپايي هېوادونه ترې ووېرېدل او د هغه پر ضد يې د بې ځايه مصارفو او اصراف

سلطان عبدالحميد ثاني

بنه پروياگند وکړ. پای مدحت پاشا عبدالعزيز لري کړ او د خپلو ملگرو په مرسته يې هغه وواژه. (۸: ۴۴۳-۴۴۴)

د عبدالعزيز وروسته يې وراره (پنځم مراد) د شيخ الاسلام د فتوا له مخي خليفه وټاکل شو، دی د لومړي سلطان عبدالحميد زوی وه.

ډاکتر صلابي ليکي:

کله چې نيمه شپه د خوبه راوښ کړل شو او د عبدالعزيز د لري کېدو نه خبر شو؛ نو ويره پرې راغله، عقلي قوت يې ملگرتيا پرېښوده او بيا چې کله د حسن جرکسي د وژني نه خبر شو؛ نو عصبي کمزوري ورته پېداشوه. کله چې مدحت پاشا په خپل لاس د جور شوي قانون اعلان کاوه؛ نو د پنځم مراد حالت نور هم خرابېده... تر دې چې بشپړ ليونی شو. په دې وخت کې شيخ الاسلام فتوا ورکړه، داسې چې، کله چې د مسلمانانو واکمن پوره ليونی وي؛ نو د امامت هدف له منځه ځي؛ نو ايا په دې وخت کې يې لري کول صحيح دي او کنه؟ (بيا ځواب ورکوي) په دې وخت کې د امامت (خلافت) نه د هغه لري کول صحيح دي. (۸: ۴۴۵-۴۴۶)

له ده وروسته يې ورور دويم سلطان عبدالحميد په تخت باندې کېناست. دی د عثماني خلافت وروستی (۳۴ م) خليفه دی، چې د ۱۸۷۶ ز کال څخه تر د ۱۹۰۹ ز کال پورې خليفه وه. هسې خو عثماني خلافت د ۱۹۲۴ ز کال پورې موجود وه؛ خو واک د عثماني واکمن پر ځای د نورو سره وه.

د سلطان عبدالحميد شخصيت

لکه مخکې چې مو ورته اشاره وکړه، سلطان عبدالحميد د عثماني خلافت وروستی واکمن وه، دی د پنځم مراد ورور او د هغه وليعهد وه، د مراد وروسته د لوی مفتي او لومړي وزير مدحت پاشا لخوا خليفه وټاکل شو.

ډاکتر محمد صلابي د هغه د کوچنيوالي او زده کړو په اړه داسې ليکي:

سلطان عبدالحميد ثاني

سلطان عبدالحميد د عثماني سلطنت په واکمنو کې ۳۴ م سلطان وه. ۳۴ کلن وه، چې په تخت باندې کېناسته؛ ځکه چې هغه په ۱۸۴۲ ز کال کې پېداشوی وه.

لس کلن وه، چې مور يې مړه شوه او پالنه يې د ناسکه مور په غاړه شوه، هغې د يوې سکه مور په توګه د هغه صحيح پالنه وکړه. هغې د سلطان سره ډېره مينه درلوده، تر دې چې د مرګ څخه مخکې يې وصيت کړی وه، چې زما ټول ملکيت د هغه دی. هغه ډېره دينداره بنځه وه او د سلطان پالنه يې هم په همدې ډول کړې وه، چې د سلطان په ژوند باندې د هغې اغېز ليدل کېږي.

سلطان عبدالحميد د سلطان په قصر کې د خپل وخت (مروج) اخلاق او علوم د تکړه استادانو نه زده کړل، عربي او فارسي ژبې يې زده کړې، تاريخ او ادب يې مطالعه کړل، د تصوف په اړه يې مالومات ترلاسه کړل او هغه په ترکي ژبه شعرونه هم ويل. (۸: ۴۴۹)

په کوچنيوالي کې يې د استنبول د وتلو علماوو او شيخانو نه درس ووايه. قران شريف يې په درست ډول لوستلای شو، د پيغمبر عليه السلام سنت او د حنفي فقهې مکتب يې هم ولوست. هغه د يوه صوفي په توګه وروزل شو، په ځانګړي ډول د نقشبندي او هېلوتي په فکر، کوم فکر چې د هغه د واکمنۍ په پېر کې ليدل کېږي. www.islamichistory.com

د وسلې استعمال يې زده کړ، په توره او نېزه وهلو کې يې مهارت ترلاسه کړ، تل به يې جسماني تمرين کاوه. په نړيوال سياست به يې ژور نظر ساته او د خپل هېواد د طول او عرض دننه په پېښو به يې ځان پوره خبروه.

سلطان عبدالعزيز (د سلطان عبدالحميد کاکا) د اروپا دوره کوله، چې يو دولتي پلاوی هم ورسره موجود وه، په دې پلاوي (عثماني پلاوي) کې يو شخص چې عبدالحميد نومېده هم شامل وه، چې د اروپايانو په مخکې په خپل ساده لباس او پاک سپرت سره ولاړ وه

سلطان عبدالحميد ثاني

دغه دوره ۱۸۶۷ ز کال د جون په ۲۱ مه پېل او د اگست په ۷ مه پای ته ورسېده، دغه عثماني پلاوي فرانسه، انگلستان، بيلجيم او استريا-هنګري دولتونه د نږدې وليدل.

د دې اروپايي سياحت نه سلطان عبدالحميد ډېرې تجربې ترلاسه کړې او وروسته يې د خپل حکومت په جريان کې ترې د گټې اخيستو کوښښ وکړ.

چې ځيني مهمې يې دادي:

- ۱- د اروپايانو اقتصادي طريقې، مختلف اخلاق او کلتوري بدلونونه.
- ۲- صنعتي او فوځي پرمختګونه، په ځانګړي ډول د جرمني او فرانسې ځمکني او د انگلستان بحري فوځي پرمختګونه.
- ۳- نړيواله سياسي لوبه.

۴- په عثماني دولت باندې د اروپايي هېوادونو اغېز. (۸: ۴۵)

د تاريخ ترکيې ليکوالان د هغه د شخصيت په اړه ليکي:

ځيني مؤرخين هغه د يوه چالاک، مکار، بزدل او فريبکار شخص په توګه پېژني... او هغه د ترکيې په معاصر تاريخ کې تر ټولو يو جنجالي شخص دی. (۹: ۲۶۹)

وتلی ترکي مفکر او ليکوال فتح الله ګولن د سلطان د شخصيت په اړه داسې ليکي:

د سلطان د حکومت پېر د فتنو او فساد پېر وه او هغه د ټولو په اتفاق ډېر ذهين، هوبنيار او باتدبيره انسان وه... بلخوا زموږ ځيني غير معتدل او بي ادبه خلک هغه ته د يوه بزدل شخص په توګه ګوري.

هغه ظالم نه وه، بلکې د هغه په شخصيت کې چې کوم نظم او ضبط موجود وه، غوښتل يې، چې په ټولنه کې يې نافذ کړي. هغه غوښتل، چې ټولنه د زوال او شاتګ

سلطان عبدالحمید ثاني

نه وژ غوري، يا ټولني ته پرمختگ ورکړي او کنه وي؛ نو د نوري ابترۍ نه خو يې وژ غوري. په دې وخت کې د سخت نظم او ضبط راوستل د وخت غوښتنه وه. سربېره پر دې هم زموږ ځيني تکړه او د احترام وړ اديبان او شاعران په خپلو ليکنو او شعرونو کې د هغه په شخصيت نيوکه کوي؛ خو که چېرته هغوی د سلطنت د سقوط نه وروسته حالات مشاهده کړي؛ نو په خپلو غلطيو به پوه شي او بښنه به وغواړي.

په ټولو عثماني واکمنو کې د فاتح وروسته سلطان عبدالحمید دی، چې په علومو او فنونو کې يې ستر خدمت کړی دی. پوهې او علومو ته د خدمت په برخه کې د هغه شخصيت د يوه نابغه حيثيت لري، په نوي ډول د مدرسو د جوړولو کار د سلطان عبدالحمید په وخت کې پېل شو.

سلطان عبدالحمید دومره زړه سواندی انسان وه، چې دغه زړه سواندتوب د هغه ذهني ناروغي گرځېدلي وه، هغه د هېڅ انسان د وينې تويول نه غوښتل، همدا يې رحمت او شفقت وه. www.fgulen.com

هغه ترکي ليکوالان او سياسي فعالين چې د نويو عثمانيانو او يا هم د ځوانو ترکانو د غورځنگونو غړي وه، هغوی ټول سلطان عبدالحمید ته په نېک نظر نه گوري، په هغه نيوکه کوي او د پرمختگ دښمن يې گڼي. د دواړو غورځنگونو غړي د لوېديز د اخلاقو او کلتور نه اغېزمن شوي ول او غوښتل يې، چې په ترکيه کې په هماغه ډول اخلاقي سيستم، سياسي نظام او نور لوېديز قوانين پلي کړي - لکه وروسته چې بيا همداسې وشول - ؛ خو سلطان د هغوی د غوښتونو مخالفت کاوه. کېدای شي، چې د لوېديز پلويو د غوښتنو سره د مخالفت لامل وي، چې ځيني کسان په سلطان باندې نيوکه کوي.

واک ته رسيدل يې

سلطان عبدالحمید د سلطان عبدالعزيز وراره دی، د سلطان عبدالعزيز د لري کېدو او وژل کېدو وروسته يې وراره پنځم مراد په تخت کېناست، چې يوازې څو

سلطان عبدالحميد ثاني

مياشتي يې واکمني وکړه. وروسته د ځينو ناوړه حالاتو د ليدو او اورېدو په پايله کې ليونی شو او خپل عصبي توازن يې له لاسه ورکړ.

ډاکټر محمد صلابي د عبدالعزيز وروسته د پنځم مراد په اړه داسې ليکي:

کله چې نيمه شپه د خوبه راوښ کړل شو او د عبدالعزيز د لرې کېدو نه خبر شو؛ نو ويره پرې راغله، عقلي قوت يې ملگرتيا پرېښوده او بيا چې کله د حسن جرکسي د وژنې نه خبر شو؛ نو عصبي کمزوري ورته پېداشوه. کله چې مدحت پاشا په خپل لاس د جوړ شوي قانون اعلان کاوه؛ نو د پنځم مراد حالت نور هم خرابېده... تر دې چې بشپړ ليونی شو. په دې وخت کې شيخ الاسلام فتوا ورکړه، داسې چې، کله چې د مسلمانانو واکمن پوره ليونی وي؛ نو د امامت هدف له منځه ځي؛ نو ايا په دې وخت کې يې لرې کول صحيح دي او کنه؟ (بيا ځواب ورکوي) په دې وخت کې د امامت (خلافت) نه د هغه لرې کول صحيح دي. (۸: ۴۴۵-۴۶)

د خپل ورور مراد نه وروسته د پنجشنبې په ورځ د ۱۸۷۶ ز کال د اگست ۱۳ مه د هغه په لاس بيعت وشو، په دې وخت کې يې عمر ۳۴ کاله وه. د بيعت لپاره وزيران او د دولت نور ملکي او فوځي مشران د طوبقبو په سراي کې حاضر شول، په دې ډول د مختلفو ډلو د نمائندگانو لخوا هغه ته د خلافت مبارکي ورکړل شوه. د سلطنت په طول او عرض کې د توپونو سلامي ووهل شوه او جشنونه وشول. (۸: ۴۵۱)

کله چې سلطان عبدالحميد واک ته ورسېد؛ نو ټول سلطنت د ستونزو سره مخ وه. د هغه دغه حالت د حضرت علي کرم الله وجهه د خلافت سره يو ډول ورته والی لري. د شلمې پېړۍ ستر مفکر بديع الزمان نورسي ترکي ليکي: د هغه وخت د سترو فتنو د ختمولو لپاره د حضرت علي (ک) په شان يو شخصيت ته اړتيا وه او هغه (سلطان) په ډېرې ځوانمردۍ سره د هغه وخت د فتنو سره مقابله وکړه.

کله، چې هغه سلطان وټاکل شو؛ نو د خلافت حالات څه په دې ډول ول:

سلطان عبدالحميد ثاني

په تونس کې نا امني خپره شوې وه، فرانسويانو او ايټالويانو په مراکش کې لاسوهنې کولې او فتنې يې راپارولې. مصر کې يو ستره تبديلي متوقع وه، عربان نا ارامه ول، لنډه دا چې که ترکیه په کومه نړيواله جگړه کې داخله شي؛ نو ضرور به ماته وخوري.

د کريټ د جزيرې حالات هم هماغه ډول ول، د هغه ځای فوځ او حاکمان د وضعې په حاکمولو ناکامه بنکارېدل؛ ځکه هلته غربيان د يوې خطرناکې بلا په توگه موجود ول او د وتو هېڅ اراده يې نه درلوده. په بالکانو کې روسيې بنکاره مداخله کوله اومخالفتونه او فتنې راپارولې. سلاويانو د بلغاريې اوسېدونکي تحريکول، چې د عثماني سلطنت نه ازادي واخلي. www.fgulen.com

واک ته د رسېدو وروسته يې مدحت پاشا يو ځل بيا د لومړي وزير په توگه وټاکه.

لکه پاس چې مو ذکر کړل، سلطان د خپل ليوني ورور پنځم مراد وروسته خليفه وټاکل شو. دی نږدې ۳۳ کاله د عثماني خلافت واکمن وه او په عثمانيانو کې دويم شخص دی، چې دومره اوږده واکمني کوي. په ۱۹۰۹ ز کال کې د ځوانو ترکانو د يوه پاڅون او نړيوالو توطيو په ملاتړ له واکه گوښه کړای شو، چې وروسته به پرې په تفصيل سره خبره وکړو.

اساسي قانون

د سلطان عبدالحميد ثاني د واکمنۍ په لومړي کال اساسي قانون جوړ شو، مدحت پاشا چې لومړی وزير وه، هغه يې په جوړولو کې ډېر کوښښ وکړ.

د مدحت پاشا په اړه ويل کيږي، چې هغه غوښتل، تر څو جمهوري نظام رامنځته کړي. تر دې چې د هغه د وفات وروسته هم همدا خبره کېده، چې هغه په ترکیه کې د يوه قانون لرونکي جمهوري نظام غوښتونکی او ملاتړی وه، دا خبره د يادولو وړ ده، چې د جمهوري نظام په موجوديت کې يې د پاچا د منصب او مقام په اهميت

سلطان عبدالحميد ثاني

باندې زور اچوه. هغه د مراد (پنځم) د معزولۍ پر مهال مجلس ته ويلي وه، چې: دولت د پاچا پرته نشي چلېدای.

د دېسمبر په ۲۳-۱۸۷۶ ز کال ماسپينين نږدې يوه بجه د قانون د نافذولو اعلان وشو، د قوي باران د ورېدو سر بېره زيات خلک موجود ول؛ خو سلطان نه وه، د ۱۰۱ توپونو د سلامۍ په وهلو سره د قانون د نافذولو اعلان وشو، خلکو خوښي ښکاره کړه او خپل کورونه يې روښانه کړل، په همدې ورځ ماښام ځوانانو جلوس وويسته، د سلطان زنده باد او مدحت پاشا زنده باد نعرې يې وهلې. د ديني مدرسو او فوځي ښوونځيو د زده کوونکو گڼوالی د ليدو وه، د دېسمبر په ۲۴ مه د يوې ورځپانې سرليک په دې ډول وه:

پرون ورځ د ټول عثماني رعيت لپاره

د خوښۍ د پيلېدو ورځ وه

د هېواد په لړ و بر کې خوښۍ ښکاره شوې؛ خو د سلطنت په غير مسلمو اقليتونو کې د بالکان د عوامو خوښي نه ليدل کېده، په رومانيه کې خو د قانون پر ضد لاريون وشو؛ ځکه دا خلک د جلا والي غوښتونکي ول، ارمن او يهودان په دې قانون باندې خوښ ول، په استنبول او ادريانيل کې پرتو يونانيانو هم خوښي ښکاره کړه او ښه راغلاست يې ورته ووايه.

د ۱۸۷۶ ز کال قانون ۱۲ برخې او ۱۱۹ مادې درلودې، چې د سلطان د حکومت کولو، د لومړي وزير د ټاکلو، د وزيرانو او شيخ الاسلام د ټاکلو، د نظامي افسرانو د ټاکلو، د جرگو د واکونو او نورو ذکر په کې شوي وه. (۹: ۲۹۱-۹۷)

سلطان عبدالحميد ثاني د ځينو کړيو په غوښتنه په ۱۹۰۸ ز کال کې يو ځل بيا اساسي قانون نافذ کړ؛ خو په ورپسې کال کې د فوځ يوې برخې د دې قانون د پلي کولو پر ضد د اسلام په نوم بغاوت وکړ، دوی په قسطنطينيه کې د يووالي او پرمختگ د گوند ځينې غړي ووژل، په دې سره محمود شوکت پاشا راپاڅېده او

سلطان عبدالحميد ثاني

سلطان يي د اپريل په ۲۶ د شيخ الاسلام په فتوا له تخته کوز کړ او واک خوانو ترکانو ته انتقال شو.

مدحت پاشا، فکر او کړنې يي

مدحت پاشا د ډېر وخت لپاره د عثماني ترکانو د لومړي وزير په حيث دنده اجراء کړه، هغه د عبدالعزيز او پنځم مراد په لرې کولو کې ستر رول ولوبوه. د پنځم مراد د لرې کولو وروسته يي عبدالحميد د مفتي په فتوا واک ته ورسوه، سلطان عبدالحميد، مدحت پاشا يو ځل بيا د لومړي وزير په توگه وټاکه.

مدحت پاشا په ترکيه کې د جمهوري نظام غوښتونکی وه، هغه غوښتل، چې د سلطان واکونه محدود کړي، په سلطان باندې يي اساسي قانون منظور کړ، هغه په ترکيه کې د يوه پارلماني حکومت نه، چې زيات واک ولري، ملاتړ کاوه.

دا چې مدحت پاشا څنگه شخص وه، مختلفو ليکوالانو يي په شخصيت باندې ليکل کړي دي. وتلی ترکي ليکوال فتح الله گولن (په يوه مقاله کې) او ستر عرب مؤرخ ډاکټر محمد صلابي هغه د دويمه يهودانو د تحريک پټ غړی گڼي او هم يي د عبدالعزيز په وژلو تورنوي.

ډاکټر محمد صلابي ليکي:

سلطان (عبدالحميد) مدحت پاشا لومړی وزير وټاکه او د دېسمبر په ۲۳-۱۸۷۶ ز کال يي د يوه قانون اعلان وکړ، چې په کې يي د ښاري ازاديو ضمانت ورکړی وه. (۸: ۴۵۱)

فتح الله گولن ليکي:

مدحت پاشا د دويمه (يهودانو) سره اړيکه درلوده، هغه سره د اروپا ملاتړ موجود وه او د فتنې د اور په تازه کولو کې يي رول لوبوه.

سلطان عبدالحميد ثاني

مدحت پاشا د خپلو ملگرو په ملاتړ د سلطان عبدالحميد کاکا سلطان عبدالعزيز وواژه او بيا يې د دې وژني د پټولو لپاره دا دعوه وکړه، چې سلطان خان وژنه کړې ده. www.fgulen.com

مدحت پاشا د دويمه يهودانو څخه وه. ماسوني مبلغينو په ختيځ او لوېديز کې د هغه د بڼه توب لپاره تبليغ کاوه، چې هغه په عثماني امپراتورۍ کې د ازادۍ او اصلاح بيرغ لور کړی دی. سيکولرانو هغه ته د قانون د بابا نوم ورکړی وه، هغوی په ورځپاڼو، رسالو او جريدو کې د هغه لپاره بڼه کمپاينونه کول، تر دې، چې هغه د عثماني سلطنت د لومړي وزير څوکۍ ته ورسېده، بيا يې د تخريب او سازشونو لړۍ شروع کړه. د ماسونيانو او يهوديانو ملاتړ ورسره مل وه، د حکومت د پرځولو لپاره يې د ماسونيانو د چلونو نه کار اخيست... مدحت پاشا د يهودي او ماسوني نړيوالو ډلو په مرسته د يوې ټولني بنسټ کېښود، چې د (يووالي او پرمختگ) ټولنه نومېده... سلطان (عبدالحميد) چې کله د دې يهودي سازشونو نه خبر شو؛ نو هغه يې ژر ونيوه او تبعيد يې کړ. (۸: ۴۴۴)

مدحت پاشا به د شراب څښلو په محافلو کې د حکومت ټول مهم او پټ رازونه افشاء کول او په دويمه ورځ به دغه خبرې د استنبول د خلکو په خولو وي. يوه شپه يې خپل اراده (پلان) داسې ښکاره کړ، چې زه به ډېر ژر د عثماني دولت پر ځای د جمهوريت اعلان وکړم او په خپله به يې مشري کوم.

په مدحت پاشا باندې د سلطان عبدالعزيز د وژني تور هم وه. سلطان عبدالحميد يو کميسون وگماره، چې د دې په اړه تحقيق وکړي، بيا يې تورن کسان محکمې ته وړاندې کړل، مدحت پاشا مجرم وپېژندل شو او په مرگ يې محکوم کړ؛ خو سلطان عبدالحميد مداخله وکړه او د هغه د مرگ جرم يې په ابدي حبس بدل کړ. مدحت پاشا يې حجاز ته تبعيد کړ، چېرته چې د فوځي بنديانو لپاره يو زندان موجود وه.

سلطان عبدالحميد د خپلو اسلافو په شان د خپلې واکمنۍ په اوږدو کې د خپلو اختياراتو نه استفاده کوله، مدحت پاشا لومړنی شخص وه، چې د هغه د اختياراتو په مقابل کې خنډ واقع کېده او هغه د دې قربانۍ لومړنی وزگورۍ وگرځېده. هغه

سلطان عبدالحميد ثاني

پراخه اختيارات (واکونه) چې قانون سلطان ته ورکړي ول، لومړي وزير (مدحت پاشا) غوښتل، چې هغه محدود کړي؛ ځکه په حکومتي چارو کې هغه دويم مقام درلود او د واکونو اصلي واک د سلطان سره وه. (۵۳-۸:۴۵۲)

د ترکيې او روسيې اړيکې او جگړه

۱- اړيکې

د عثماني ترکيې او روسيې تر منځ اړيکې د سلطان عبدالحميد د واکمنۍ په دوران کې تر ډېره خرابې وې؛ ځکه روسيې پخوا هم د عثماني ترکيې د لاس لاندې سيمو کې خلک د ترکي حکومت پر ضد بغاوت ته هڅول. روسيې غوښتل، چې دغه سيمې (د باسفورس ابنا، توره بحيره اود بالکانو سيمې) تر خپل واک لاندې راولي، هغوی يې د عثمانيانو پر ضد شورش ته هڅول او دا بهانه يې کوله، چې عثمانيان د هغه ځای د عيسوي اوسېدونکو سره ښه سلوک نه کوي او ازادي يې ترې اخيستي ده.

د دواړو هېوادونو تر منځ د کریميا د جگړې د پيلېدو يو لامل هم همدا سيمې وې، د کریميا جگړه (۱۸۵۳-۱۸۵۶ز پورې) چې د ترکيې او روسيې تر منځ پېښه شوه او وروسته په کې متحد فوځ (انگلستان او فرانسې) هم برخه واخيسته، انگلستان د روسيې په مقابل کې د ترکيې د ادعا ملاتړ وکړ؛ ځکه د ترکيې په گټو کې د انگلستان کټې نغښتې وې. دغه جگړه د روسيې په ماتې او د پاريس په کنفرانس سره پای ته ورسېده.

ډاکټر محمد صلابي ليکي:

روسيې د ديني، سياسي او اقتصادي لاملونو په وجه غوښتل، چې ځان گرمو اوبو ته ورسوي. لوی پطرس روسانو ته وصيت کړی وه: د عثمانيانو سره دې

سلطان عبدالحميد ثاني

تمدني کشمکش جاري وساتل شي، تر دي چي د هغوی نښه له دي نړی څخه ورکه شي.

روسي په همدې نصحيت عمل وکړ. د سلطان عبدالحميد د واکمنی په پېر کي د بالکانو، يونان او د نورو عثماني سيمو خلکو د روسانو او اروپايانو په اشارو بغاوتونه وکړل. (۸:۴۶۰)

پروفيسر انصارالحسن ليکي:

په ۱۸۶۶ ز کال کي د کريټ د جزيري اوسېدونکو د روسي په غوښتنه د ترکانو پر ضد د بغاوت بيرغ پورته کړ، يونان يې هم ملاتړ وکړ، په دي سره د روسي او يونان تر منځ د جگړي خطر رامنځته شو؛ خو اروپايي قومونو مداخله وکړه او په ۱۸۶۹ ز کال کي د کريټ جزيري داخلي ازادي ترلاسه کړه. (۴: ۶۱۷)

يوازي د کريټ جزيره نه وه، چي روسانو يې ملاتړ کاوه او بغاوت ته يې هڅول، د سربيا، رومانيي، بلغاريي او نورو بالکاني هېوادونو د ازادي په تحريکونو کي هم روسي مستقيم او غير مستقيم لاس درلود.

سيد محمد فضل الله بخاري ليکي:

د مرکزيټ په پای ته رسولو سره په ختيځ او لوېديځ کي پروت (عثماني) سلطنت د سياسي يووالي څخه هره ورځ بي برخي کېده او په لرو پرتو سيمو کي غير مسلمانو اقليتونو د نورو په مټ وراني پېل کړ. (۷: ۵۵)

۲- جگړه

د ترکيې او روسيې تر منځ پخوا هم ډېرې جگړې شوي وي، چي د جگړي مرکز به د بالکان هېوادونه ول. روسيې د پخوا څخه غوښتل، چي د بالکان هېوادونه د خپلي ولکي لاندي راولي. روسيې به د بالکان د هېوادونو عيسايي اوسېدونکي د عثماني ترکيې پر ضد جگړي ته هڅول.

سلطان عبدالحميد ثاني

پروفيسر انصارالحسن په تاريخ جديد يورپ کې د ترکيې او روسيې تر منځ د (۱۸۷۷ ز) کال د جگړې لاملونه په دې ډول ليکلي دي.

د ۱۸۷۶ ز کال په اگست کې د ترکيې د ولکې لاندې ولايتونو بوسنيا او هرزگوڼيا بغاوت وکړ، يو ترکي چارواکي يې وواژه او سربيا او مونتي نيگرو يې هم ملاتړ وکړ.

د ۱۸۷۶ ز کال په اپريل کې د بلغاريې خلکو د ترکانو پر ضد بغاوت وکړ او ترکان يې قتل عام کړل، ترکانو وځپل او هغوی يې باغيان اعلان کړل.

د ۱۸۷۶ ز کال په جون کې د مونتي نيگرو او سربيا خلکو د روسيې په اشاره د بوسنيا، هرزگوڼيا او بلغاريې د خلکو د ملاتړ لپاره د ترکيې پر ضد د جگړې اعلان وکړ، چې په دې سره حالات نور هم بحراني شول. په زرگونو روسي رضا کار د يوه روسي جنرال په مشرۍ سربيا ته ننوتل. (۴: ۶۱۸-۱۹)

د جگړې د مخنيوي لپاره د ځينو اروپايي هېوادونو لخوا ډېر کوبنبنونه وشول، مختلف کنفرانسونه راوغوښتل شول، د روسيې لخوا داسې وړاندیزونه وشول، چې ترکانو ومنل؛ خو بيا هم د جگړې مخه ونه نيول شوه؛ ځکه روسيې به بيا څو داسې شرايط وړاندې کول، چې سلطان ته به د منلو نه ول، هماغه وه، چې ۱۸۷۷ ز کال د اپريل په ۲۴ روسيې د ترکيې پر ضد د جگړې اعلان وکړ.

ترکيه يو خوا او سربيا، بلغاريه، روسيه، استريا، بوسنيا، هرزگوڼيا او رومانیه بلخوا ول.

د جگړې احوال د ډاکټر محمد صلابي په کتاب کې داسې ليکل شوی.

رومانيه هم د روس ملگري شوه، عثمانيانو د روسيې سره ډېر سخت جنگ وکړ، روسي فوځ د دانيوب د سيند نه تېر شو او د عثماني دولت ډېرې سيمې يې د خپلې ولکې لاندې راوستې، لکه تېره نو او نيقو لېلي، چې اوس د بلغاريه هېواد سيمې دي. په دې ډول روسيې مهمې سيمې ونيولې. روسي فوځ ته د ماتې ورکولو لپاره سلطان په خپل فوځ کې ځيني تغيرات راوستل، روسيې کوبنبن وکړ، چې د

سلطان عبدالحميد ثاني

پليونا (Plevna) بنار ونيسي، دا بالکانو ته تلونکي مهمه بندرگاه وه؛ خو د عثمانی فوځ تکره سپه سالار عثمان پاشا روسي فوځ ته ماتې ورکړه او هغوی یې شا تگ ته اړ کړل. روسیې د خپل ډېر فوځ سره بیا حمله وکړه؛ خو بیا یې ماته وخوړه، د عثمان پاشا د تکره والي په اړه سلطان یو ځانگړی فرمان صادر کړ، چې په کې یې د عثمان پاشا ډېره ستاینه کړې وه.

کله چې روسان د دغه تکره مشر په مقابل کې ناکام شول؛ نو خپله پالیسي یې بدله کړه، د بنار محاصره یې پېل کړه او عثمانی دفاعي فوځ ته یې د سامان د رسولو لاره یې بنده کړه، سر بېره پر دې یې په بنار باندې حمله هم وکړه، چې روسي قیصر هم په کې شامل وه، د رومانیې امیر چې یو لک فوځ یې درلوده د روسیې سره مرسته وکړه، په دې جگړه کې روسي فوځ برلاسی وه، د روسي فوځ ټوله شمېره دوه نیم لکه شوه، هغوی د دريو کرښو په جوړولو سره عثمانیان محاصره کړل؛ خو عثمانیانو د عثمان پاشا په مشرۍ ډېره سخته مقابله کوله، د عثمانیانو شمېر ۵۰ زره وه؛ خو ډېر جرأت او کمال یې وښود، هغوی نه یوازې دفاع کوله، بلکې د هغوی د حملو مخنیوی یې هم کاوه، د عثمانیانو په زړه کې همدا خبره تېرېده، چې یا به بریالي کېږو او محاصره به له منځه وړو او یا به ټول شهیدان شو او د الله تعالیٰ رضا به ترلاسه کړو.

عثمانیانو د عثمان پاشا په مشرۍ حملې کولې، زیات فوځیان یې شهیدان شوي وه... خو بیا هم یې د روسانو لومړۍ محاصروي کرښه ماته کړه، دویمه یې هم ماته کړه، د دښمن ډېر توپونه یې لاس ته ورغلي وه... کله چې یې د دریمې کرښې د ماتولو کوښښ کاوه، مسلمان مشر په همدې وخت لږ کې څه ټپي شو... هغه بنار ته د ننوتلو کوښښ کاوه؛ خو روسي فوځ بنار ته داخل شوی وه، دښمن د څلور خواوو څخه اورونه وروول، پای عثمانیان مجبور شول، چې تسلیم شي. دا پېښه په ۱۸۷۷ ز کال کې رامنځته شوه او عثمانی مشر (عثمان پاشا) هم وسله وغورځوله... عثمان پاشا یې په دېسمبر کې روس ته ولیږه. (۸: ۴۶۰-۶۱)

سلطان عبدالحميد ثاني

د پليونا د ماتي وروسته د ترکي فوځ قوت کم شو، د ۱۸۷۸ ز کال د جنوري په ۲۰ روسي فوځ ادريا نيل ته ورسېد، په دې سره سلطان د سولي غوښتنه وکړه او د مارچ په ۳ مه يې د سان ستيفانو په تړون باندې لاسليک وکړ. (۴: ۶۲۲)

د سان ستيفانو او برلين تړونونه

د سان ستيفانو تړون د سلطان عبدالحميد لخوا د روسانو سره لاسليک شو، سلطان مجبور وه؛ ځکه چې روسان نور د سلطان پلازمېني استنبول ته نږدې شوي وه او د ډاکټر صلابي د ليکنې له مخې د پلازمېني نه يوازې پنځوس كيلومتره لرې وه.

ډاکټر صلابي ليکي.

روسي استازي له مخکې څخه ليکل شوي شرطونه راوړل او غوښتنه يې وکړه، چې دا بايد لاسليک شي، که چېرته يې لاسليک نکړي؛ نو روسي فوځ به مخکې تگ شروع کړي او استنبول به ونيسي. عثماني دولت سره د لاسليک پرته بله لاره نه وه. تړون لاندې مادې درلودې.

۱- توره بحيره سرحد وټاکل شو او ازاده يې اعلان کړه.

۲- سربيا ازاده (خوډمختاره) اعلان شوه.

۳- بلغاريا هم ازاده اعلان شوه؛ خو سلطان ته به يو څه اندازه پيسې د باج په ډول ورکوي.

۴- د رومانوي دولت بشپړه ازادي.

۵- عثماني دولت به د ارمني، نصراني او سرکس قومونو بشپړه ساتنه کوي.

۶- عثماني دولت به د کريټ د جزيرې د نصرانيانو د حالت د ښه کولو لپاره اقدامات کوي.

سلطان عبدالحميد ثاني

۷- عثماني دولت به د جگړې ۲۵۰ ميليونه د سرو زور لېږي تاوان ورکوي، که روس و غواړي؛ نو د دې پيسو په بدل کې ځينې سيمي په خپله ولکه راوستی هم شي.

۸- باسفورس او دردا نیل به د جگړې او سولې په دواړو حالاتو کې روسي فوځ ته خلاصې وي.

۹- د بلغاريې مسلمان اوسېدونکي چې هر خوا و غواړي، هجرت کولای شي.

په دې تړون باندې د ۱۸۷۸ ز کال د مارچ په ۳ مه لاسليک وشو، کله چې د عثماني دولت لخوا صفوت پاشا په دې تړون باندې لاسليک کاوه؛ نو سترگې يې د اوبنکو څخه ډکې وې، بنکاره ده، په دې تړون کې داسې شرطونه وه، چې د عثماني دولت د هلاکت سبب شول. (۸: ۴۶۲-۶۳)

د وتلي مؤرخ کيټل بي له نظره: دا تړون د روسيې لپاره يوه بې ساري بريا وه، روسيې د کریميا په جگړه کې بايللی ذلت او رسوايي بېرته جبران کړه، بالکان يې په خپله ولکه کې راوسته، بلغاريه يې د خاورې برخه شوه او په توره بحيره کې يې بيا لاس وهنه پېل شوه.

د بالکان په هېوادونو کې د روسيې د نفوذ پراخېدل او توره بحيره په بشپړ ډول د روسيې لاس ته ورتلل، د انگلستان د گټو سره په ټکر کې وه. د اتریش لپاره د روسيې د لاس لاندې د يوې ستري بلغاريې منځته راتگ د منلو نه وه... رومانيه هم د روسيې نه خفه وه؛ ځکه سربيا ترې روسيې اخيستي وه، د يونان سيمه (موناستيږ) بلغاريې ته ورکړل شوې وه. اتریش او انگلستان تش لاس پاتې وه.

انگلستان په تړون باندې د دويم ځل غور (نظر ثاني) غوښتنه وکړه، انگلستان ويل، چې د ختيځ مسئله تل د اروپايي هېوادونو لخوا حل شوې ده، روسيه يې د حل کولو هېڅ حق نلري. (۴: ۶۲۳-۲۴)

خو، ډاکټر صلابي بيا په دې موضوع کې د انگلستان شاملول د سلطان عبدالحميد کار گڼي، هغه ليکي:

سلطان عبدالحميد ثاني

سلطان اصلاً په جگره کولو خوښ نه وه، هغه ترون تصديق نه کړ او د لوري سطحې دپلوماتیکې هلې ځلې يې پېل کړې، تر څو بريالی شو، چې انگلستان د ځان ملگری کړي، د دې لپاره يو بل کنفرانس جوړ شو، چې د برلين کنفرانس نومېږي. هدف ترې دا وه، چې يو خوا د سان سټيفانو د ترون اغېز کم کړي او بلخوا روسيه د انگلستان نه وويروي، تر څو روسيه جگره ونکړي. دې کنفرانس عثماني دولت ته لږ گټه وکړه او د مخکيني ترون په نسبت يې تاوان کم وه. (۸: ۴۶۳)

د سان سټيفانو په ترون باندې د دويم ځل غور کولو لپاره د ټولو اروپايي هېوادونو کنفرانس په برلين کې د جون په ۱۳-۱۸۷۸ ز کال کې پېل شو. بسمارک يې مشري کوله، چې د يوه ايماندار دلال دنده يې سرته ورسوله، د ډيزرائيلي په څېر يو چالاکه سياستوال د انگلستان نمائنده وه، د دې کنفرانس موخه د ترکيې بڼه والی غوښتل نه ول؛ بلکې د سان سټيفانو ترون د انگلستان او استريا د گټو سره برابرول يې موخه وه، د جولايي په ۱۳ په دې ترون باندې لاسليکونه وشول. (۴: ۶۲۴)

د برلين ترون د لاندې مادو په اساس لاسليک شو.

- ۱- د بلغاريې خودمختاري ومنل شوه او حدود يې تغير شول.
- ۲- د يونان سرحد د شمال خواته لږ پراخه کړل شو؛ خو په دې ټول پوهېدل، چې يونان په جگره کې ښکېل نه وه او د سان سټيفانو د ترون پورې يې اړه نه درلوده.
- ۳- بوسنيا او هرزگوڼيا يې د استريا پورې وښلول.
- ۴- بسارابيا يې د رومانيې نه جلا کړه او د روسيې پورې وښلول شوه.
- ۵- سربيا او توره بحيره خودمختاره اعلان شوه.
- ۶- د جگړې تاوان، چې ۲۵۰ ميليونه د سرو زرو لېرې وه، په ترکيه پرېښودل شو.

سلطان عبدالحميد ثاني

۷- په عثماني دولت باندې دا ومنل شوه، چې په محکمو کې به د هر ډول مذهب او ملت لرونکو خلکو شاهدي مني.

۸- د کريټ په جزيره کې به د نصرانيانو د فلاح او بڼه والي لپاره کار کيږي.

د جرمني بسمارک ځکه د دې کنفرانس د جوړېدو غوښتنه وکړه، چې د روسيې او انگلستان جگړه ټولې اروپا ته خپره نشي او د جرمني يووالي ته زيان ونه رسيږي، ځکه د چې د جرمني د يووالي لپاره ډېر کوشش شوی وه. هغه (بسمارک) ستر هېوادونه دې کنفرانس ته راوغوښتل، تر څو د سان سټيفانو په تړون باندې بيا غور وکړي او د روسيې او ترکيې تر منځ د پېښ شوي جنگ د پايلو په اړه پرېکړه وکړي. (۸: ۴۶۴)

د انگلستان سره اړيکې

د انگلستان او عثماني ترکيې تر منځ اړيکې زياتره وخت د انگلستان د گټو پورې تړلي وې. انگلستان به زياتره وخت د روسيې په مقابل کې د ترکيې د دريځ ملاتړ کاوه، تر دې چې د کریميا په جگړه کې يې د ترکيې په ملاتړ جگړې ته ودانگل او روسيې ته يې ماتې ورکړه.

لکه مخکې چې مو ورته اشاره وکړه، د سان سټيفانو په تړون کې ترکيې ته ډېر زيان اوښتی وه، چې دغه زيان په بالکانو کې د انگلستان نفوذ هم تر پوښتني لاندې راوستی وه، هماغه وه، چې انگلستان په دغه تړون باندې د بيا غور کولو غوښتنه وکړه او د برلين کنفرانس جوړ شو، په کومو سيمو کې چې ترکيې نفوذ درلود او په سان سټيفانو تړون کې روسيې ته پرېښودل شوي وې، د برلين کنفرانس نه وروسته د روسيې د نفوذ له ساحې ووتې او د انگلستان نفوذ په کې پياوړی شو.

دا چې ولې انگلستان په ترکيه او شاوخوا سيمو (بالکان هېوادونو) کې د روسيې نفوذ نه خوښووه، په دې اړه پروفيسر انصارالحسن داسې ليکي:

سلطان عبدالحمید ثاني

انگلستان په ترکیه کې د روسیې اغېز نه خوښووه. انگلستان غوښتل، چې د روسیې په مقابل کې باید ترکیه د یوه خنډ په شکل شتون ولري؛ ځکه دا (خنډ) په لوی هند او د روم په بحیره کې د انگلستان د موجودیت لپاره ډېر مهم وه. د دانیال په دره او په قسطنطنیه باندې د ترکیې حاکمیت ځکه مهم وه، تر څو هند ته بحري تلونکې لاره په امن وي. (۴: ۳۷۳)

د فلسطین په اړه یې پالیسي

فلسطین د دویم راشد خلیفه په وخت کې د مسلمانانو لخوا فتحه شو. د صلیبي جگړو په اوږدو کې د لږ وخت لپاره صلیبي لښکرو ونيوه؛ خو بیا سلطان صلاح الدین ایوبي بېرته ازاد کړ او د خپلې ولکې لاندې یې راوست... په ۱۵۱۸ ز کال کې د حرمینو کلي گاني عثماني سلطان لومړي سلیم ته وسپارل شوي او په مستقیم ډول د عثماني امپراتورۍ د واک لاندې راغلل. د څو پېړیو وروسته یهودانو یو ځل بیا د فلسطین د نیولو کوښښ پیل کړ.

یهودان په نړۍ کې تیت او پرک پراته وه، زیاتره یې په لوېدیځ کې اوسېدل، دوی یو ځانگړی یهودي دولت نه درلود، هماغه وه، چې د ۱۹مې پېړۍ په اوږدو کې یې د یوه جلا او خپلواک یهودي دولت د جوړولو لپاره هڅې پیل کړې. فلسطین په دغه وخت کې د عثماني امپراتورۍ د ولکې لاندې وه. ماسوني یهودانو د لومړي ځل لپاره خپل نمائنده قره صو سلطان عبدالحمید ته ور ولېږه، چې د هغه نه د فلسطین د لاسته راوړلو غوښتنه وکړي، تر څو هلته یهودان د ځان لپاره مستقل دولت جوړ کړي؛ خو سلطان د هغه غوښتنه رد کړه.

عبدالله ناصح علوان په خپل کتاب کې سلطان ته د قره صو د ورتگ او د سلطان د ځواب په اړه داسې لیکي:

د یهودانو لومړنی اقدام داسې پیل شو، چې یهودیانو فلسطین ته د رسېدو او په هغه باندې د قابض کېدو طرحه یې جوړه کړه او په دې لړ کې یې لومړنی اقدام دا وکړ، چې د یهودو تر ټولو ستر بډای (قره صو) چې د ماسوني گوند د مشرانو څخه

سلطان عبدالحميد ثاني

هم وه، سلطان عبدالحميد ته يې د استازي په توگه ور واستوه او سلطان ته د وروستلو دپاره يې واسطه (عارف بيگ) شو، کله چې قره صو د سلطان عبدالحميد دربار ته ورغی؛ نو په صراحت سره يې ورته وويل، چې زه د ماسوني استازی يم، چې ستاسې عالي حضور ته را استول شوی يم او پينځه ميليونه طلايي لبرې مو ستاسې شخصي خزانې ته راوړي او سل ميليونه طلايي لبرې مو ستاسو بيت المال ته د بلا سوده پور په توگه درته راوړي، په شرط د دې چې مور ته په فلسطين کې څه امتيازات راکړئ.

دا خبرې چې کله سلطان عبدالحميد واورېدلې، د مخ بڼه يې بدله شوه او د قهر او غوسې نښې يې په څېره کې څرگندې شوې او هغه سړي ته چې دغه يهودي يې ور وستی وه، مخ ور واړوه او ورته يې وويل، چې: آيا ته پوهېږې، چې دغه خنزير څه غواړي؟ بيا يې قره صو ته مخ ور واړوه او په ډېر لور اواز او غضبناکه لهجه يې ورته وويل، چې: رانه ووزه اې سپکه او ذليله. (۱۱: ۱۳)

ډاکټر توفيق الواعي هم دې ته ورته کيسه کوي؛ خو هغه د عارف بيگ نوم کمال بک ليکلی دی، چې کېدای شي، موخه يې ترې هماغه عارف بيگ وي.

سلطان د قره صو غوښتنه رد کړه او هغه يې بېرته وشړه؛ خو يهودان په ارام نشول. په ۱۸۹۷ ز کال کې يې خپل مشهور سياستوال او ستر يهودي مفکر هررتزل بيا ور ولېږه، تر څو د سلطان نه بيا د فلسطين غوښتنه وکړي او هلته د ځان لپاره مستقل يهودي دولت جوړ کړي، د هررتزل سره يو يهودي ملا موسی ليفي هم ملگری وه؛ خو دا ځل هم سلطان د هررتزل غوښتنه رد کړه او نا هيلې يې ولېږه.

ډاکټر توفيق الواعي د هررتزل د غوښتنې په باره کې د سلطان عبدالحميد ځواب داسې ليکي:

.... سلطان په غصه شو او په چيغه سره يې وويل: د وطن ځمکې نه پلورل کيږي، هغه ملکونه چې د وينو په بدل کې تر لاسه شوي نه پلورل کيږي؛ مگر په هماغه ارزښت سره.

سلطان عبدالحمید ثاني

هرتزل د یاداشت په خپله کتابچه کې له سلطان عبدالحمید سره د ملاقات په ترڅ کې د هغه له خبرو دغه وینا نقل کړې، هغه لیکي: او ماته سلطان عبدالحمید نصیحت وکړ، چې په دغه لاره کې بل هېڅ قدم وانه خلم؛ ځکه دی نه غواړي، چې د فلسطین له یوې لوبښت ځمکې څخه تېر شي؛ ځکه هغه د ده ملکیت نه دی، بلکې هغه د هغه اسلامي امت ملکیت دی، چې د هغې لپاره یې جگړه کړې ده او د همدغې ځمکې خاورې یې د هغې د بچیانو په وینو لاندې کړې دي. همدارنگه یې ماته نصیحت وکړ، چې: یهودان دې په میلیونونو پیسې وساتي (پانې زه یې نه غواړم) او ویې ویل: که یوه ورځ زما امپراتوري تجزیه شوه؛ نو تاسې به یې له پیسو پرته اخلئ؛ خو دا چې زه ژوندی وم؛ نو زما په بدن کې د چارې کارول په ما باندې له دې څخه ډېر اسانه دي، چې زه فلسطین ووینم، چې زما له امپراتورۍ څخه جلا شوی دی او دا ناشونی کار دی. (۶: ۲۳۵-۲۳۶)

دا وه، د سلطان عبدالحمید ثاني پالیسي او نظر د فلسطین په اړه، چې درلوده یې، د هغه د واکمنۍ تر پایه پورې فلسطین د عثماني واکمنۍ د واک لاندې پاتې شو او په ډېره مېړانه یې د یهودي توطؤ سره مقابله وکړه، فلسطین یې وساته؛ خو یهودو په ارامه پرېښود، حکومت یې پرې چپه کړ، چې له ده وروسته یې وکولای شول، په اسانۍ سره فلسطین تر لاسه کړي.

پان اسلامیزم

اسلام د یوه دین په توګه د لومړي سره ټول مسلمانان اتحاد او یووالي ته رابلي دي، په دوی کې یې هر ډول نژادي، قومي، ژبني او نورې برترۍ منع ګرځولي دي او د برترۍ معیار یې ورته تقوا ټاکلی دی، چې د دې خبرې ذکر د قران شریف په ګڼو آیتونو او د احادیثو په مبارکو کتابونو کې شوی دی.

د اسلام په پېل کې د راشده خلفاوو د خلافت پر مهال ټول مسلمانان د یوه خلیفه او امام د مشرۍ لاندې راټول ول. وروسته چې د اسلامي حکومت ساحه لویه او پراخه شوه؛ نو حکومتونه هم ډېر او مختلف شول، مسلمانان د ډېرو حکومتونو لرونکي شول. د ۱۷ مې، ۱۸ مې او ۱۹ مې زیږدي پېړیو په اوږدو کې غریبانو

سلطان عبدالحمید ثاني

وکولای شول، چې ځینې مسلمان هېوادونه ونیسي او په مستقیم یا غیر مستقیم ډول یې د خپل اغېز لاندې راولي.

عثمانیان چې د وسلو او مهماتو له پلوه کمزوري ول، نه یې شو کولای، چې د هغوی سره جگړې وکړي او خپلې دلاسه ورکړل شوې سیمې بېرته ونیسي؛ ځکه چې عثماني دولت ډېر کوچنی او کمزوری شوی وه، بلخوا د اسلامي نړۍ زیات شمېر مسلمان هېوادونه یا خپلواک وه او یا لکه د لوی هند په څېر د انگریزي بنکېلاک د ولکې لاندې ول. شمالي افریقا کې فرانسې یو شمېر سیمې لاندې کړې وې. خو، یوازې انگریز او فرانسه نه ول، چې عثماني خلافت ته یې ستونزې جوړولې او هېوادونه یې لاندې کول، بلکې روسیه هم د دې سترې لوبې وتلې لوبغاړې وه، روسیې په بالکانو کې د عثماني خلافت د واک لاندې سیمو کې خلک شورش ته هڅول، د عثمانیانو سره یې جگړې کولې او هڅه یې کوله، چې عثماني خلافت له منځه یوسي، د خلافت د له منځه وړلو فکر د ۱۸ مې ز پېړۍ په لومړیو د روسي لوی پتر لخوا د روسانو په غوږونو کې پو شوی وه. په همدې ډول روسانو د بخارا، سمرقند، قفقاز، افغانستان او شاوخوا نورو مسلمانو هېوادونو نیولو ته هم لاس ور اوږد کړی وه.

په ۱۹ مې او ورپسې پېړۍ کې یو شمېر مسلمان مفکرین رامنځته شول، چې د نړۍ ټول مسلمانان په ځانگړي ډول مشران یې اتحاد او یووالي ته رابلل، دوی یې د لوېدیځ د استعمار د زیانونو نه ویرول او تأکید یې پرې کاوه، چې په خپلو کې سره یو شي، لاسونه سره ورکړي او د لوېدیځ استعمار پر ضد یوه ځانگړې، قوي او خپلواکه سیاسي او نظامي ټلواله جوړه کړي. همدغه فکر ته د پان اسلامیزم نوم ورکړل شوی دی، چې مانا یې د مسلمانانو یووالی (اتحاد المسلمین) ده.

دا چې د دې فکر لومړی رامنځته کوونکی یا په اصطلاح مجدد څوک دی، په دې اړه ما دوه مختلف نظریات ولوستل.

د تاریخ ترکیبي لیکوالان لیکي:

سلطان عبدالحمید ثاني

که د اسلامي نړۍ د سياسي يووالي لپاره د لومړني کونښن په اړه مالومات وکړل شي؛ نو هغه شاه ولي الله وه، چې په خپل کتاب (حجة الله البالغه) کې يې په ټولې اسلامي نړۍ باندې تاکيد کړی، چې په يوې کړنلارې (منشور) سره راتول شي او د اسلام د لوړوالي لپاره کار وکړي. (۹: ۲۷۹)

خو، د معاصر نړيوال اسلامي خوځښت بنسټ ايښودونکی بې له شکه، چې افغان سيد جمال الدين دی، د هغه د کونښنونو له امله وه، چې په اسلامي نړۍ کې يوه ويښتيا او د يووالي فکر رامنځته شو. د افغان سيد سفرونه، تقريرونه، ليکنې او مبارزه وه، چې ختيځ يې د لوېديز د استعمار او کلتوري يرغل نه خبر کړ، دا فکر يې ورکړ، چې د هغوی د اخلاقو او کلتور پر ځای د هغوی د سائنس او ټکنالوجۍ سره مينه وکړي.

استاد مرتضی مطهری ليکي:

شک نشته، چې د وروستيو سلو کلو د خوځښتونو راخوتوونکی علامه سيد جمال الدين افغاني وه، چې په اسلامي نړۍ کې يې راويښونه پېل کړه او د مسلمانانو ټولنيز دردونه يې په ځانکړې واقع بينۍ بيان او د سمونې لار يې وښوده. (۵: ۱۰)

کله، چې د اسلامي يووالي او نړيوال اسلامي فکر د رامنځته کېدو خبره کيږي؛ نو د افغان سيد جمال الدين نوم يې په سر کې ذکر کيږي. هغه افغان سيد وه، چې اسلامي فکر يې را ژوندی کړ، مسلمانان يې د لوېديز د استعمار نه ووېرول، هغوی ته يې ور وښوده، چې استعمار د مسلمانانو د وروسته پاتې والي اصلي لامل دی. مسلمانان يې په دې پوه کړل، چې مسلمانان بايد د لوېديز د اخلاقو او کلتور پر ځان د هغوی د سائنس او ټکنالوجۍ سره مينه ولري، د هغوی د کلتور او ژوند د مادي فکر له خپلولو څخه ډډه وکړي.

محمد ابوريه ليکي:

يو اځينی هدف چې سيد يې په لاسته راوړلو کې ډېر زيار ويسته او په دغه لاره کې د ډېرو ستونزو سره مخ شو، هغه د اسلامي هېوادونو د خلکو د ژوند د سطحې

سلطان عبدالحمید ثاني

لوړول، یووالی د ورورولی رامنځته کول او د مسلمانانو د برابرۍ لپاره کار کول وه. (۲: ۵۵)

ډاکټر محمد صلابي ليکي:

د سلطان عبدالحمید د حکومت په اوږدو کې په لومړي ځل د اسلامي یووالي فکر رامنځته شو او په ۱۸۷۶ ز کال کې چې سلطان عبدالحمید په تخت باندې کېناست؛ نو د یوه تحریک (خوځښت) بڼه یې خپله کړه، کله چې سلطان عبدالحمید لږ ارام شو او د غرب خپلیو ذهنونو نه یې خلاصون ترلاسه کړ او واک یې په بشپړ ډول په لاس کې ونیوه؛ نو د اسلامي یووالي (پان اسلامېزم) د فکر په پلي کولو یې پیل وکړ. (۸: ۴۶۵)

سید جمال الدین افغان په ترکیه کې د اوسېدو پر مهال د لومړي ځل لپاره دغه فکر رامنځته کړ، چې مسلمانان باید د لوېدیځ د استعمار او د روسیې د پراختیا غوښتنې پر وړاندې یوه قوي سیاسي او نظامي جبهه جوړه کړي. عثماني خلیفه لیدل، چې عثماني لویه امپراتوري یې د تجزیې د ستر خطر سره مخ ده؛ نو د افغان سید دغه نظر یې ومنه او د پلي کولو لپاره یې کوښښ پیل کړ، تر څو عثماني ستره امپراتوري د تجزیې څخه وساتي او هم د مسلمانانو د خلیفه نوم تر لاسه کړي.

ډاکټر شاه عبدالقیوم ليکي:

افغان سید چې له دغه نظر سره توافق درلود او د مسلمانانو تر منځ د اتحاد د رامنځته کولو هڅه یې کوله؛ نو په همدې خاطر کله، چې ترکیې ته راغی؛ نو د سلطان عبدالحمید په وړاندیز یې په هندوستان، افغانستان او مصر کې خپلو همفکرانو او دوستانو او همدا راز د عراق او ایران اهل تشیع علماوو ته پیغام ولېږه، تر څو د اسلام د خلیفه مقام ته د سلطان عبدالحمید د رسېدو لپاره لار هواره کړي او خپله همکاري ورسره وکړي (۱۸۹۲ ز). (۱۰: ۱۱۵)

سلطان عبدالحمید د پان اسلامېزم نظریه او فکر چې د افغان سید جمال الدین لخوا رامنځته شوی وه، خپل کړ او د هغه پواسطه یې غوښتل، چې عثماني اسلامي

سلطان عبدالحمید ثاني

امپراتوري د تجزيې څخه وژغوري، خپل ځان د ټولو مسلمانانو خليفه کړي او هم د دې نظريې په ملاتړ د روسيې د پراختيا غوښتنې او د انگليس او فرانسې استعماري سياست سره مبارزه وکړي؛ خو د سلطان دغه سپېڅلی ارمان د يهودي ماسوني ډلې او همفکرو په واسطه يې سرته رسېدو ته پرېښودل شو.

له واکه گوښه کول او پاتې ژوند يې

سلطان عبدالحمید ثاني د عثماني خلافت ۳۴ م واکمن وه. د ده پر ضد د ځوانو ترکانو يو خوځښت د تېرې پېړۍ په اتيایمو او نوي یمو کلونو کې رامنځته شو، دوی د يووالي او پرمختگ په نوم يو گوند هم درلوده، چې وتلي ليکوال، مفکرين، ژورنالستان او روشنفران يې غړي وه. دوی د سلطان د واکونو کمول غوښتل، دوی غوښتل، چې يو ډول مشروطه سلطنت بايد رامنځته او د سلطان واکونه محدود کړل شي. د يووالي او پرمختگ گوند د پخواني قانون پلي کول غوښتل او هم يې غوښتنه کوله، چې پارلمان ته بايد بيا د کار د پېلولو اجازه ورکړل شي.

ډېرو ليکوالانو او پوهانو دا خبره ثابته کړې ده، چې د دې خوځښت زياترو غړو د ماسوني يهودي خوځښت سره فکري يووالی درلوده، د هغوی په اشارو يې کارونه سرته رسول، د هغوی لپاره يې د سلطان پر ضد کودتا وکړه او له واکه يې گوښه کړ.

د يووالي او پرمختگ د گوند د خوځښت په تحریک کې د ماسوني يهودانو رول وتلي عرب مؤرخ دوکتور علي محمد صلابي هم ذکر کړی دی. هغه ليکي:

.... د سلطان خبر رسوونکي ادارې هغه د دې خوځښت نه خبر کړی وه او بشپړ مالومات يې ورکړي وه؛ خو اوس دا خوځښت ډېر پياوړی شوی وه او غړي يې په ولکه کې راوستل ډېر ستونزمن کار وه، د هغوی حوصلي ډېرې لوړې وې، هغوی د سلانيک، مناسترا او د سوسن د سيمو خلک چمتو کړي ول، چې د قانون د پلي کولو لپاره غږ لور کړي او هم پارلمان ته د کار د پېلولو د اجازې غوښتنه وکړي. دا پېښه د ۱۹۰۸ ز کال په جولایي کې رامنځته شوه. ډېر لاملونه شته، چې

سلطان عبدالحميد ثاني

ولي په دې وخت کې د يووالي او پرمختگ گوند سلطان عبدالحميد له واکه گوښه نه کړ؟ چې يو څو يې دلته لیکو.

۱- په ۱۹۰۸ ز کال کې د يووالي او پرمختگ د گوند سره پوره قوت موجود نه وه.

۲- سلطان عبدالحميد د هغوی په اړه نرمه پالیسي خپله کړې وه، د هغوی د غوښتنو احترام يې وکړ او د قانون پلي کول يې اعلان کړل.

۳- عثماني قوم د سلطان سره ډېره مينه درلوده. د يووالي او پرمختگ د گوند په کمېټه کې دا جرأت موجود نه وه، چې د فوځ دننه د سلطان پر ضد پروپاگاندا وکړي؛ ځکه فوځ د سلطان ډېر زيات احترام کاوه.

خو، وروسته د ۱۹۰۸ ز کال د اپرېل په مياشت کې ځوانو ترکانو د سلطان عبدالحميد ثاني پر ضد بغاوت پېل کړ او هغه يې د اپرېل په ۲۶ مه د شيخ الاسلام د فتوی په اساس له واکه گوښه کړ.

نسيم احمد ليکي:

سلطان په ۱۹۰۸ ز کال کې بېرته د قانون د پلي کولو اعلان وکړ، د قانوني مجلس د احياء کولو وروسته سلطان يو ځل بيا د قانون لغوه کولو فکر وکړ. په ۱۹۰۹ ز کال کې د حيدر پاشا لخوا د ريل گاډي د پټلۍ د يوه ترمينل د پرانستلو پر مهال د فوځ يوې برخې د شريعت په نوم د دې قانون پر ضد ودرېدل او په قسطنطينيه کې يې د يووالي او پرمختگ د گوند څو غړي ووژل، په دې سره محمود شوکت پاشا د سلانيک نه فوځ راوسته، قسطنطيني ته راغی، باغيان يې وټکول او مشران يې ورته په دار وځړول، د شيخ الاسلام نه يې د سلطان د معزولۍ فتوا د ۱۹۰۹ ز کال د اپرېل په ۲۶ راواخيسته او د قانوني مجلس (پارلمان) لخوا يې تائيد کړه او سلطان يې له تخته کوز کړ، سلطان يې د يلدز د قصر نه سلانيک ته ولېږه او هلته يې په قصرالجيش کې نظر بند کړ، چې وروسته د ۱۹۱۸ ز کال د فبرورۍ په ۱۱ مه ومړ. (۳: ۱۰۵)

خوان ترکان

لکه مخکې چې مو ورته اشاره وکړه، د یووالي او پرمختګ ګوند وکولای شول، چې سلطان عبدالحمید له سلطنته کوز کړي او واک په خپل لاس کې ونیسي. خوان ترکان د همدغه یووالي او پرمختګ د ګوند غړي ول، چې د ۱۹ مې پېړۍ په وروستیو کې یې لومړی پټ او وروسته په بنکاره ډول فعالیت کاوه. ډېری غړي یې د سلطان لخوا تبعید شوي او ځینې بندیان شوي هم وه.

ډاکټر محمد صلابي لیکي:

د نولسمې پېړۍ په نیمايي کې د عثماني قوم هغه خوانان چې لیک او لوست یې کولای شو، د فرانسې د انقلاب د هغو افکارو نه، چې په پایله کې یې په فرانسه کې جمهوري نظام، قومیت او سیکولریزم په څېر افکار رامنځته شوي وه، ډېر اغېزمن شوي وه. دا خلک د ایټاليې د هغه قومي خوځښت نه هم اغېزمن شوي وه، چې مشري یې مازیني کوله... د ۱۸۶۵ ز کال په اوږدو کې د عثماني قوم دې لوستو خلکو د استنبول د یوې لرې پرته سیمې بلګراد په یوه باغ کې په یوه موضوع باندې خبرې کولې.

دې خلکو چې په کومه موضوع باندې خبرې کولې، د سیاست سره یې اړیکه درلوده، کله چې دوی د بن څخه بهر راوتل؛ نو د یوې پټې ټولني د جوړېدو پرېکړه یې کړې وه، هماغسې لکه په ۱۸۳۱ ز کال کې چې د ایټاليې مازیني یې اساس ایښی وه او موخه یې دا وه، چې د جمهوریت د بیرغ لاندې د ایټاليې یووالی رامنځته کړي. د ترکیې دې خوانانو د خپلې ټولني نوم (اتفاق الحمیت) کېښود، په دې خوانانو کې هغه شاعر هم موجود وه، چې وروسته یې ډېر شهرت ترلاسه کړ (نامق کمال). دې خلکو فکر وکړ، چې لومړی کار باید دا وي، چې د ټولني خلک باید د خپلو سیاسي حقوقو څخه خبر شي او چمتو شي، چې د لاسته راوړلو لپاره یې کوښښ وکړي. په دې ډول نصراني ټولني، چې د عثماني دولت څخه یې د جلا والي غوښتنه کوله او نورو هېوادونو ته یې د مداخلې زمینه برابروله، د هغوی مخه به ونیول شي او د بهر نه د مرستو بهانه به یې هم پای ته ورسیري. دې خلکو فکر کاوه،

سلطان عبدالحمید ثاني

هېواد چې د کومو حالاتو سره مخ دی، د دې حالاتو (خرابو حالاتو) څخه د وتو یوازینی لاره یې د جمهوري نظام منځته راوړل دي. (۸: ۴۹۷-۹۸)

ځوان ترکان څوک وه؟ د تاریخ ترکیې لیکوالان دې پوښتنې ته داسې ځواب ورکوي.

ځوان ترکان تعلیم یافته، ذهن، سنجیده او وطنپرست وه، په هغوی کې فوځیان او ښاري خلک شامل ول، ځینو ځوانو ترکانو د اروپا سیاحت کړی وه او د هغوی د افکارو او قانون ژوره مطالعه یې کړې وه. هغه څه چې ورته گټور او ښه ښکاره شوي وه، ترې اخیل یې کړل. (۹: ۳۰۴)

ابوالحسن علي ندوي د خپل مشهور کتاب (په اسلامي نړۍ کې د اسلام او لوېدیځ والي کړکېچ) په یوه لمنلیک کې د خالده ادیب خانم (چې د دې خوځښت غړې وه) د کتاب په حواله د ځوانو ترکانو په اړه داسې لیکي:

د اتحاد او پرمختګ د مجلس ځوانان کم رتبه حکومتي مأمورین او یا پوځي افسران وو، په لومړي سر کې په هغوی کې یو کس هم داسې نه وه، چې غوره علمي پوهه یې لرلای او د تحلیل او تنقید پر وسیله د نوې او پخوانۍ زمانې په فرق پوه شي؛ خو دغه خلک له ملت سره ډېر نږدې او د هېواد اصلي اوسېدونکي وو، زیات شمېر په کې د مقدونیه اوسېدونکي وو، چې په واقعیت خوښونه او بې رحمۍ کې مشهور وو او د خپل مقصد د لاسته راوړلو لپاره تر هر څه تېریدای شو، ګواکې چې هغوی ډېر لوړ اهداف لرل او له همدې لامله یې هر ډول وسایل په اسانۍ سره استعمالول. (۱: ۶۶)

د ابراهیم افندي، نامق کمال، ضیاء گوگ الپ، خالده ادیب خانم او نورو په څېر پوه او مفکر اشخاص په کې شامل ول، ابراهیم شناسي افندي د ځوانو ترکانو د خوځښت بنسټ ایښودونکی گڼل کیږي. دوی ټول د لوېدیځ د سیاسي، اقتصادي او ټولنیزو فلسفو او نظامونو نه اغېزمن شوي ول، دوی غوښتل، چې ترکیه باید د لوېدیځ دغه سیاسي او ټولنیزې فلسفې په بشپړ ډول خپلې کړي.

سلطان عبدالحميد ثاني

ضياء گوگ الپ (۱۸۷۵-۱۹۲۴ ز) د يووالي او پرمختگ د ټولني ستر مفکر او فعال غړی وه، دی د لوېديز تمدن د بشپړ پلي کولو غوښتونکی وه.

ابوالحسن ندوي د ضياء گوگ الپ د يوه ليکل شوي مضمون په حواله ليکي:

مور به خامخا له دوو نه يوه لاره ټاکو، يا بايد لوېديز تمدن ومنو او يا بايد د لوېديز ځواکونو غلامني ومنو، مور ته يوه خبره فيصله کول ضروري دي، پر مور لازم دي، چې د خپلي ازادۍ لپاره پر لوېديز تمدن خپل اقتدار قايم کړو. (۱: ۷۲)

ابوالحسن ندوي دا هم ليکلي، چې ضياء گوگ الپ د اتاترک د واکمنۍ په لومړيو کې مړ شو، ولي د اتاترک په اصلاحاتو کې هغه څه موندل کيږي، چې ضياء گوگ الپ يې غوښتنه کوله او د هغو غوښتنو په اړه يې ليکل کړي وه.

نامق کمال هم د ځوانو ترکانو وتلی شخص وه، دی يو معتدل ځوان ترکي بلل شوی دی.

ابوالحسن ندوي په خپل کتاب د نامق کمال په اړه وتلي ليکوال برنارد ليويس نظر داسې ليکي:

د خپلي هېواد پالنې او ازاد خيالی سره سره نامق کمال رښتونی او جذباتي مسلمان وه، د هغه په مضامينو کې چې د کوم مورني هېواد (ترکيې) يادونه راځي، که څه هم بنسټ يې د ډلې يا فرقي په ځای سيمه ده؛ خو د هغه فکر په دې باب دومره سوچه اسلامي دی، لکه څنگه چې د عثماني سلطنت وه، هغه په خپل ټول ژوندانه کې د اسلامي ارزښتناکو عقايدو او روايتو پيرو وه، هغه زياتره د خپلو گوندونو پر مشرانو او قاندينو ډېر تند او تېز انتقاد کاوه، چې هغوی د پخوانيو اسلامي رواياتو په ساتلو کې ناکام شوي او له اروپا نه يې نوي افکار او ادارې وارد کړي دي. (۱: ۷۸)

که د ځوانو ترکانو د ټولو مخکښو نظريات په ژور ډول ولوستل شي؛ نو په خپلو کې سره لږ څه توپير لري. لکه پورته چې وليدل شول، د ضياء گوگ الپ او نامق کمال د نظرياتو تر منځ هم ژور توپير شتون لري.

سلطان عبدالحميد ثاني

حِينِي حُوانو ترکانو غوبنتل، چي د ترکیي ټول سياسي، اقتصادي او ټولنيز نظام بايد د لوېديز په ډول جوړ شي، زياترو يي د لوېديز تمدن د نړۍ د يوازيني تمدن په توگه قبول کړی وه او غوبنتل يي چي ترکیه بايد په بشپړ ډول د لوېديز په ډول جوړه شي، خلافت بايد له منځه يوړل شي او د اسلامي نظام پر ځای دې جمهوري نظام رامنځته شي، دوی د ترکیي نیشنلېزم ملاتړي ول. خو داسي اشخاص هم په کې ول، چي د لوېديز د پرمختگونو سره يي مينه درلوده، د هغوی د سائنس او پرمختگونو د خپلولو او هېواد ته د راوړو غوښتنه يي کوله؛ خو د لوېديز د اخلاقو او کلتور پر ځای يي اسلامي اخلاقو ته ترجیح ورکوله، د لوېديز د سياسي نظام او اقتصادي نظام پر ځای يي اسلامي نظام غوښتنه، دې ډلې د اسلامي خلافت د پايښت غوښتنه کوله او نه يي غوښتل، چي خلافت له منځه لاړ شي او ترکیه په يوه کوچني هېواد باندې بدله شي. د حُوانو ترکانو د حکومت درې مشرانو په همدغه ډول حکومت وکړ او تر پایه پورې يي د عثماني اسلامي امپراتورۍ د ټوټې کېدو مخه ونيوله؛ خو د لومړۍ نړيوالې جگړې په پيلېدو سره د نړۍ نقشه بدله شوه.

د حُوانو ترکانو د حکومت او د لومړۍ نړيوالې جگړې په اوږدو کې همدغه دوه نظريې په ترکیه کې موجودې وې، چي پای پرې هغه څوک بريالي شول، چي د ترکیي نیشنلېزم غوښتنه يي کوله، هغوی د دې پر ځای چي عثماني امپراتوري قوي او پراخه کړي، هغه يي ښه کړه او ترکیه يي د ډېرو هېوادونو د مشرۍ نه لاس په سر کړه.

اخيستليكونه:

- ۱- ندوي، ابوالحسن علي، په اسلامي نړۍ كې د اسلام او لوبډيز والي كركيچ، ژباړن، فضل مولا لتون، خپروونكي د الهدى نشراتي اداره، ۱۳۷۲.
- ۲- ابوريه، محمد، د سيد جمال الدين ژوند او سياسي هڅې، ژباړن، عمران فضل، گودر خپرونډيه ټولنه، جلال اباد ۱۳۹۱.
- ۳- احمد، نسيم، حجاز ريلوى عثماني ترك اور شريف مكه، الفيصل ناشر، لاهور ۲۰۱۰ اكتوبر.
- ۴- انصارالحسن، پروفيسر، تاريخ جديد يورپ ۱۷۸۹-۱۹۹۷، خپروونكي افتخار بت، دويم چاپ ۲۰۰۱.
- ۵- مطهري، استاد مرتضى، په وروستيو سلو كلو كې اسلامي خوځښتونو ته ځغلنده كتنه، خپرونكي؟ چاپ كال ۲۰۰۹.
- ۶- الواعي، ډاكټر توفيق، يهودان... ژباړن، عبدالحكيم امل، ميوند خپرونډيه ټولنه، پېښور، ۲۰۱۲.
- ۷- بخاري، سيد محمد فضل الله، لومړۍ نړيواله جگړه، ژباړن، زاهد خليلي، مومند خپرونډيه ټولنه جلال اباد، ۱۳۹۲.
- ۸- صلابي، دوكتور علي محمد، سلطنت عثمانيه، ژباړن، علامه ظفر اقبال كليار، ضياء القرآن پبلي كيشنز، لاهور، اگست ۲۰۰۸.
- ۹- عبدالباري، دلير خان، تاريخ تركيه، ايورنيو بک پبليس، لاهور، چاپ كال ؟.
- ۱۰- عبدالقيوم، ډاكټر شاه، سيد جمال الدين افغان شخصيت او افكار، ژباړن، سيد عبدالله پاچا، ميوند خپرونډيه ټولنه، پېښور، ۲۰۰۸.
- ۱۱- علوان، عبدالله ناصح، نشنلېزم هم بايد وپېژنو، ژباړن، زمرک عابد، رفعت كتاب خپرولو ټولنه، ۲۰۰۵.

سلطان عبدالحميد ثاني

38

۱۲- عويس، دوكتور عبدالحميد، د اسلامي تمدن مراوي پاني، ژباړن، سلطان محمود صلاح، حكمت خپرندويه ټولنه، جلال اباد ۱۳۹۲.

۱۳- www.fgulen.com د وتلي تركي ليكوال او مفكر فتح الله گولن ويبپاڼه ده، چي د نړۍ په ډېرو ژبو د نوموړي ليكني خپروي.

۱۴- www.islamichistory.com د پروفيسر ډاكټر نذير احمد ليكل شوي رساله.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**